

"כל הפטור מן הדבר ועושהו נקרא הדיוט" במצות סוכה

קיום מצות סוכה למרות איסור או טירחה
היה פטור, אך כעת מקיים את המצוה כהלכתה
המצטער מחמת הגשמים מול המצטער מחמת טירחה
דעת רבנו שמחה בענין "כל הפטור מן הדבר ועושהו נקרא הדיוט"

קיום מצות סוכה למרות איסור או טירחה

המגן אברהם ריש סי' תרלט הביא מספר כנסת הגדולה או"ח סי' תרמ בשם תשובת מהר"ש יונה [שו"ת שי למורא לרבי שבתי יונה] סי' נא, שמי שאינו יכול להגיע לסוכתו ביו"ט אלא רק ע"י ספינה - לכתחילה אסור לו לעבור בספינה, ובדיעבד שעבר - כיון דהוי במקום מצוה ואונס יש לסמוך בשעת הדחק על הרשב"ם [כצ"ל ולא רשב"א] ורבינו ישעיה שמתירים לעבור בספינה בנהר ע"י גוים [הובאו דבריהם בב"י או"ח סי' שלט]. ומסיים המ"א: 'ומ"מ צ"ע, דהא אין מחויב לילך לסוכת חברו כמ"ש סי' תרמ ס"ד בהג"ה'. כוונתו שכמו שכאשר הכין סוכה וכבו הנרות אינו חייב לטרוח ללכת לסוכת חברו, כך אם יכול להגיע לסוכתו רק ע"י ספינה אין לך טורח גדול מזה, ואין כאן היתר איסור דרבנן במקום מצוה - שהרי אינו מצויה כלל לילך לסוכה כאשר יש בכך איסור, ולכן גם בשעת הדחק אין לסמוך על זה. והוסיף המחצית השקל שם, שאם בכל זאת הלך לסוכה אינו יכול לברך, מפני שהפטור מן הדבר ועושהו נקרא הדיוט, כמו שפסק הרמ"א סי' תרלט סע' ז לענין יושב בסוכה כשהוא מצטער.

אך לענ"ד אינו דומה נידון המהר"ש יונה, העוסק במי שעבר על גבי הספינה כדי לקיים מצות סוכה, לסי' תרמ הנ"ל שאינו מחויב לילך לסוכת חברו כשכבו נרותיו: בסי' תרמ מדובר על שאר ימי החג שאין חובה לאכול בסוכה, לכן אם הוא מצטער ויש לו טירדה וטירחה לילך לסוכת חברו אינו מחויב בדבר, ויכול ליכנס לביתו כמו כל השנה; אבל המהר"ש יונה מדבר על ערב סוכות (כמבואר שם בשאלה), והנדון היה לגבי הלילה הראשון - אם מותר לו לשוט ביו"ט ע"י גוים כדי לקיים מצות סוכה, ונראה שכיון שמחויב מחמת ציווי התורה בלילה זה לישב בסוכה נחשב הדבר היתר איסור דרבנן במקום מצוה. ואין לפוטרו משום מצטער, אף לפי השיטות שמצטער פטור ביום הראשון, כי זהו דווקא במי שמצטער מחמת הסוכה עצמה, שאינו יכול לישב בה, אבל אם הוא מצטער בהליכתו לסוכה - כיון שיש חובה מן

התורה לישיב בסוכה אין הטירדה והטורח של ההליכה פוטרים אותו ממצוה זו, כשם שאינם פוטרים אותו משאר מצוות, דמאי שנא, והרי הוא מחויב בדבר. ורק בשאר הימים שאין עליו חובה לישיב בסוכה, אלא שהוא מחייב את עצמו ע"י שרוצה לאכול פת, בכה"ג אמרינן דלא הוי 'כעין תדורו' גם לענין ההליכה לסוכה ופטור.

היה פטור, אך כעת מקיים את המצוה כהלכתה

רע"א בתשובותיו (מהדו"ק סי' סח) מתייחס להערת המחצה"ש שכשהגיע לסוכה למרות שהצטער בכך אינו יכול לברך 'לישיב בסוכה' כיון שהיה פטור, וטוען שאין זה דומה לפטור מן הדבר ועושהו: פטור זה שייך רק כשיושב בסוכה בזמן ירידת גשמים, שבאותה שעה הוא פטור מלישיב בסוכה; מה שאין כן כאן - לא היה מוטל עליו מחמת מצות סוכה לטרוח ולעבור על איסור לילך לסוכה ע"י שיעבור בספינה, אבל אחרי שכבר עבר והגיע לסוכה הרי הוא מחוייב לישיב בה, ומקיים מצוה, ושפיר מברך.

ויש לדון בדבריו, שהוא תירץ רק את קושיית המחצה"ש, וקבע שאם עובר לסוכה ע"י ספינה לא נחשב הדיוט כמי שיושב בסוכה בשעת ירידת גשמים, משום שסוף-סוף בסוכת חבירו מצוה קעביד, וכך גם בסוכה אליה הגיע עם הספינה מקיים מצות סוכה; אבל רע"א לא תירץ את קושיית המ"א, שכמו שאינו מחויב לילך לסוכת חבירו - כך בשביל מצוה קיומית לא הותר לעבור על שבות דרבנן. ועוד, עדיין לא תירץ גם את קושיית המחצה"ש שנחשב הדיוט כיון שהיה פטור מלילך לסוכה, שהרי מקור הדין שהפטור ועושה נקרא הדיוט אינו ממי שיושב בסוכה בזמן ירידת גשמים - אלא ממי שמפסיק את סעודתו לתפילת מנחה (ירושלמי ברכות פ"ב ה"ט ושבת פ"א ה"ב), וזה ודאי שיצא ידי חובת תפילת מנחה ואין צריך להתפלל פעם שנית, ואעפ"כ נקרא הדיוט כיון שלא היה צריך לטרוח ולהפסיק, ואין לו שכר על טירחה זו שהפסיק באמצע סעודתו לצורך מנחה בזמנה. א"כ ה"ה בנידון דסי' תר"מ, כיון שפטור מלילך לסוכה חשיב הדיוט על מה שהלך אף שקיים לאחר מכן מצוה, כמו במפסיק סעודתו לתפילת מנחה דנקרא הדיוט אף שקיים את מצוות תפילת מנחה! אולם נראה לחלק, שכאשר לבסוף הרוויח מצוה לא אמרינן שנחשב הדיוט, שהרי הפיק תועלת במה שהחמיר על עצמו; לכן בסוכה אף שהיה פטור מלילך - כיון שהלך וקיים מצוה לא נחשב הדיוט, ודומה יותר לשותה מים בסוכה שלמרות שפטור מן הסוכה לא נחשב הדיוט אלא הרי הוא משובח¹. אבל במפסיק סעודתו לתפילת מנחה

1 כמבואר ברמב"ם הל' סוכה פ"ו ה"ו עפ"י הסוגיא בסוכה כו, ב, יעו"ש. וכן מבואר בחי' הריטב"א והר"ן שם שפירשו כן דשותה מים בסוכה אף שפטור לא הוי בכלל כל הפטור מן הדבר ועושהו וכו', ואזיל לשיטתו בקידושין לא, א עיי"ש. ועל שלטי גיבורים ריש הל' ציצית מה שהקשה על שיטת ר"ת שנשים מברכות על מעשהז"ג, ואיהו ס"ל דהפטור מן המצוה ועושה ה"ה הדיוט. ולא נדפסו בזמנו חי' הרמב"ן והריטב"א לקידושין שכבר הקשו כן ותירצו בשופי, יעו"ש. ובזה מיושבת קושית הנשמ"א כלל קמז אות ב, דסומא לא חשיב

לא הרוויח שום מצוה, שהרי מדובר שם שגם אם היה גומר סעודתו היה יכול להספיק להתפלל מנחה, וכיון שלא הרוויח שום דבר בטירחתי לכן נקרא הדיוט. נמצא שהמחצה"ש ורע"א נחלקו בהגדרת הכלל 'נקרא הדיוט' בהולך לסוכה במקום שפטור, לרע"א לא נחשב הדיוט ולמחצה"ש נחשב הדיוט.²

עפ"י הנ"ל פשוט הדבר, שבשאר ימי החג כשכבו לו הנרות בסוכתו ולמרות שהיה פטור הלך לסוכת חברו, לדעת רע"א יכול לברך כיון שקיים מצוה, ואילו לדעת מחצה"ש אינו יכול לברך כיון שהוא פטור ואינו מחויב בדבר. ומש"כ רע"א בניגוד למחצה"ש, שכשעבר את הנהר בספינה ביו"ט כדי לקיים מצות סוכה יכול לברך ואין זה מנאץ כיון שאין העבירה בגוף הסוכה אלא היא נעברה מקודם כשעבר בספינה – נראה שעיקר כוונת המחצה"ש היא שמשום שהוא פטור מן המצוה לכן אין לו לברך והוי מנאץ, ולא דוקא מחמת העבירה שעשה.³

לפי זה יוצא שרע"א ומחצה"ש נחלקו במי שהיה פטור מן הסוכה מחמת טורח ובכל זאת טרח וישב בסוכה, אם כעת הוא מחויב לשבת בסוכה – או כיון שהיה פטור מחמת טורח אין בכוחו לחייב את עצמו אף לאחר שטרח, שהרי עדיין נשאר עליו הפטור שלא היה צריך לטרוח; רע"א סובר שעתה הוא מחויב כי אין לו טורח, ואילו מחצית השקל סובר שאין בביטול הטורח לחייב אותו במצות סוכה.

עוד יש לבאר בדעת המחצה"ש, שלענין הפסקת הסעודה כשהגיע זמן תפילת מנחה הפטור אינו מתפילת מנחה – אלא מן הטורח להפסיק את סעודתו כדי להתפלל עתה, לכן אם הפסיק והתפלל אין לו שכר על ההקדמה אך יש לו שכר על תפילת המנחה; אבל כשפטור מליילך לסוכה הפטור אינו מהטירחה בלבד אלא ממצות הסוכה עצמה, לכן סובר בעל מחצה"ש שאינו יכול לברך, שהרי לא קיים מצוה.

ועוד יש לבאר מחלוקתם, שרע"א סובר שמצטער הוא 'בר חיובא' לענין סוכה, אלא שהתורה לא הטריחתו לילך לסוכה ותלתה את הדבר בדעתו, וכשדעתו לילך לסוכה הרי הוא חייב בסוכה, שהרי קיום מצות סוכה תלוי בו; ואילו המחצה"ש סובר שמצטער פטור לגמרי מן הסוכה, לכן אין עליו חיוב לטרוח, ואף שטרח הוא עדיין פטור לפי שלא היה מחויב לטרוח, ואין בהסרת מונע זה (היינו טירחתו למרות שהיה פטור מלטרוח) לחייבו בסוכה, לכן לדעתו אינו יכול לברך.⁴ אלא שזה גופא צריך

הדיוט כיון שמקיים עשה ויש תועלת במה שעשה. וכן לא תקשי קושית המעשה בצלאל סי' ט על הרא"ש ע"ז פ"ב סי' ט, דהתם הרוויח שלא אכל מאכלים אסורים.

2 ומדברי המאירי ב"ק פו, ב נראה לכאורה כרע"א, עיי"ש (וראה להלן ד"ה ועוד יש לבאר), אך כאמור לעיקר הענין אין צריך לכל זה, משום דמהר"ש יונה מייירי בלילה הראשון שיש חיוב מהתורה לאכול בסוכה. והאחרונים לא ראו את תשובת מהר"ש יונה במקורה בתשובותיו שם, אלא רק מה שמובא ממנה בקצרה בכנה"ג או"ח סי' תרמ, ושם לא נזכר שהמעשה היה בערב סוכות.

3 ואה"נ רע"א לא העיר על זה, רק על מש"כ בתחילה שלדעת הפוסקים החולקים על הרי"ד והרשב"ם הרי זה מנאץ.

4 לפי זה כמובן שאין ראיה מהמאירי הנ"ל נגד המחצה"ש.

בירור, שהרי סו"ס כשיושב בסוכה מקיים מצוה, ועל מצוה קיומית מברכים! ולכן מסתבר יותר כרע"א.

אולם עפ"י הנ"ל, שרק כשלא הרוויח כלום מן המעשה שעשה כשהיה פטור נקרא הדיוט - כאן כשטרח והלך לסוכה הרוויח מצוה, ולדעת הרמב"ן והריטב"א קידושין הנ"ל הוא דומה לאשה שיכולה לברך על קיום מצות עשה שהזמן גרמן אף שפטורה. אלא שלפי דעת רע"א י"ל שאף לדעת הרמב"ם שאשה אינה יכולה לברך על מצוות עשה שהזמן גרמן - כאן הוא יכול לברך, אף אם נאמר שהרמב"ם סבור שעל מצוה קיומית גם איש אינו מברך, משום שאחר שהגיע לסוכה הרי הוא מחויב בדבר. ואין הדבר דומה לחתן שפטור מק"ש וקרא שהוא הדיוט אף שקיים מצות ק"ש, משום שהחתן לא הרוויח כלום, שהרי יכול היה לקרות ק"ש לאחר שיקיים מצוותו, וכפי שנתבאר לעיל⁵.

המצטער מחמת הגשמים מול המצטער מחמת טירחה

במה שנתבאר לעיל לחלק בענין קיום מצוה במקום של טירחה בין הכזית הראשון לשאר האכילות בסוכה, ראיתי באליה רבה סי' תרמ ס"ק ח שרק לפי השיטות שמצטער חייב במצות סוכה בלילה הראשון (כפי שמובא בפרמ"ג ריש סי' תרלט בא"א, וכ"כ רע"א בחי' לסי' תרמ) יש מקום לחלק בין הלילה הראשון לשאר ימים. אולם לפי המבואר לעיל יש לקיים את פסקו של מהר"ש יונה, שאם עבר והפליג באוניה כדי לקיים מצות סוכה יכול לברך עליה, אף לפי השיטות שמצטער פטור בלילה הראשון.

לפי זה יוצאת נפ"מ לדינא במקום שירדו גשמים בלילה הראשון, לפי השיטות שמצטער פטור הכוונה שהוא פטור מלישב בסוכה בזמן ירידת גשמים מפני שהוא מצטער (ולא מפני שהסוכה פסולה באותה שעה), מה הדין אם המתין להפסקת הגשמים עד שנרדם - האם יש עליו חיוב לילך לסוכה כשפסקו הגשמים או לא. מצד אחד יש לומר שאם הצער הוא שיש לו טירחה לילך לסוכה הרי בלילה הראשון אינו פטור מחמת צערו זה משום שהוא חובה, וא"כ מי שער בזמן שפסקו הגשמים מחויב

5 לפי זה יש להעיר על מש"כ בשו"ת עונג יו"ט סי' נ דהולכי דרכים וכן שומרי פירות ומצטער פטורים מן הסוכה משום דעיקר המצוה לישיב בסוכה במקום בית, ומי שיש לו איזה סיבה שבשבילה לא היה יושב בבית אין כאן מצות סוכה, ואם ישב בסוכה לא קיים מצות סוכה כלל. ויש להעיר, תינח כשיושב בסוכה והוא מצטער כגון שירדו גשמים דאין זה מעשה ישיבה, דאדם אינו יושב וסועד במקום שירדו גשמים ואנן בעינן ישיבה כעין דירה ולכן לא קיים שום מצוה; אבל הולכי דרכים שרשאים לסעוד בלא סוכה וציערו עצמם עד שמצאו סוכה וסעדו שם, הרי בזמן שסעדו בסוכה ודאי שקיימו מצוה, שאין שום חסרון במצוה שלהם, רק שרשאים היו שלא לעשות המצוה - אבל כשעשאוה הרי עשאוה כדין וכמצוה. וכן מבואר בירושלמי סוכה פ"ב ה"ה דרב הונא הלך בדרך ולא אכל עד שמצא סוכה. ודברי העונג יו"ט צ"ע.

להעיר את הישן שהרי יש עליו עתה חיוב לילך לסוכה; אולם המ"ב בסי' תרלט ס"ק לו הביא בשם האחרונים [ראה נשמ"א כלל קמז סו"ס ט ובכורי יעקב שם ס"ק לג] שממה-נפשך פטור: לשיטות שמצטער חייב ביום הראשון הרי יצא יד"ח כשישב בסוכה בזמן הגשמים, ולשיטות שפטור הרי גם עתה הוא מצטער ופטור. אולם לפי דברינו אינו דומה המצטער בשעה שיושב בסוכה, שרק זה פטור בלילה הראשון כיון שישבתו בסוכה אין בה חפצא של ישיבה בסוכה, מה שאין כן המצטער בהליכתו לסוכה שחייב אף בלילה הראשון.

ונראה שזו היא כוונת הגר"א במעשה רב סי' ריז, וז"ל: לילה הראשון של סוכות חובה לאכול בסוכה כמו לילה ראשונה של פסח. ונפ"מ שאם יורדין גשמים צריך להמתין בסעודתו עד שעת הכושר לאכול בסוכה, ואסור לישון כל הלילה שמא יהיה עת ראוי לאכילה. ואם לא פסקו הגשמים יאכל בביתו, אבל בסוכה לא יאכל אפילו בלילה ראשונה בעת שהגשמים יורדים, שאז אין שם סוכה עליו. ע"כ [ועי' גר"א או"ח סי' תרלט ס"ק נב]. והנה המ"ב בשעה"צ סי' תרלט ס"ק ע נתקשה בדבריו, שהרי גם הגר"א סובר שמצטער פטור בלילה הראשון, וא"כ ה"ה שאינו צריך לצער את עצמו ולהיות ער כל הלילה עד שיפסקו הגשמים! לכן ביאר כוונתו בזה"ל: דהגר"א אזיל לשיטתו דפסק לגמרי כשיטת התוס' דמצטער פטור אף בלילה הראשון, ומה שכתב שם דאסור לישון וכו' היינו באינו מצטער. וצ"ע. עכ"ד. והדבר צריך ביאור, שאם אינו מצטער מאי קמ"ל, ובפשטות מש"כ הגר"א שאסור לו לישון היינו שעליו למנוע עצמו משינה כיון שעדיין לא קיים מצות סוכה, זאת אומרת שעליו להצטער בשביל מצות סוכה, והרי הגר"א סבור שמצטער פטור! ועל כורחך כדאמרן לעיל, שהמצטער פטור כשמקיים המצוה של ישיבה בסוכה כאשר הוא מצטער, ובפרט לפי הגר"א שבזמן ירידת גשמים אין שם סוכה עליה; אבל המצטער לילך לסוכה ודאי שאינו פטור בלילה הראשון, וחייב הוא לילך לסוכה למרות שהוא מצטער. וזה מה שהקדים הגר"א לילה הראשון וכו' חייב לאכול בסוכה כמו לילה ראשונה של פסח וכו'.⁶

6 ראיתי באנציקלופדיה תלמודית כרך כו ערך ישיבת סוכה עמ' קיט שיש סוברים שהיושב בסוכה בשעת שיורדים גשמים יכול לברך עליה. ובהע' שם שיש סוברים שאינו נקרא הדיוט. וצוין שם לא"ר סי' תרלט ס"ק כו עפ"י רי"ו נתיב כב ח"ב, שכתב שהפטור מן הסוכה ואכל בה מחלוקת היא אם מברך. אך המעיין ברי"ו שם יראה דלא מיירי כלל ביושב בסוכה בזמן ירידת גשמים, אלא לכל היותר בחתן שאינו מצטער מחמת עצם הישיבה בסוכה אלא מחמת שא"י לשמוח בה עם כלתו, דבזה אם רוצה יכול לישוב בסוכה ולקיים מצוה כמו דעביד ר"ז. אולם בירידת גשמים, שעצם הישיבה צער היא לו, י"ל שבזה לכו"ע אינו מקיים מצוה וא"י לברך. ודברי הא"ר שם צע"ג, והפוסקים שלאחריו לא הביאוהו כלל, עי' מ"ב שם ס"ק ה דהסכמת האחרונים דברכתו ברכה לבטלה. ועי' בה"ל שם בשם הבכורי יעקב [אך גם הוא לא כתב שאינו נקרא הדיוט]. ועי' נשמ"א כלל קמז אות ב שכבר העיר כן על הא"ר וב"ש. גם מה שצוין שם בסוגריים לפי בעל חרדים לירושלמי ברכות שלהי פ"א, והכוונה כנראה למסקנתו שם שהפוסקים לא קבלו בזה את דעת הירושלמי [ויש להשיב על עצם דבריו אך אכ"מ], אין זה ענין לירידת גשמים, ששם סו"ס קיים מצוה כשהחמיר ע"ע, משא"כ ביושב בסוכה בירידת גשמים שאין לו שום קיום מצוה ואין לו שכר

שוב ראיתי בשם הגר"מ סולובייצ'יק זצ"ל בן מרן הגר"ח הלוי זצ"ל שנהג לדינא עפ"י שיטת הגר"א, וסברתו היתה שבלילה הראשון כו"ע סוברים שמצטער חייב בכזית ראשון, ומה שהעלה הגר"א שפטור בעת ירידת גשמים היינו משום דהגשמים

בישיבתו פשיטא שגם לבעל חרדים א"י לברך, ולית מאן דספין לחלוק על הרמ"א. ורבינו שמחה השתמש בלשון הירושלמי 'נקרא הדיוט', אבל הוא ק"ו משם, ששם קיים מצוה אף שהיה פטור, ואילו בירידת גשמים בסוכה לא קיים שום מצוה ולכו"ע הר"ז ברכה לבטלה, ולכן הוסיף שאין לו שכר. ופשוט. ועי' בדרכ"מ או"ח סי' תרלט שהביא הנוסח בהגהות מיימוניות כפי שהוא בדפוס קושטא רס"ט: כל המצטער בסוכה וכו'. ולכן הביא הרמ"א הלכה זו בסע' העוסק בירידת גשמים שאין בישיבתו שום מצוה, שהרי כתב ואינו יוצא משם, משמע דפטור אף בשעה שיושב בסוכה, וזה משכחת לה רק במצטער בעת ישיבתו. וכ"כ הבכור"י שם. ובהגהות מיימוניות שברמב"ם דפוס ורשא-וילנא נמצאת הגהה זו על הל' ג בענין אבל וחתן שפטורים מן הסוכה, כמו שהוא בהגהות מיימוניות דפוס ויניציה רפ"ד, אולם שם לא מתאים לומר שאין להם שכר, שהרי סו"ס קיימו מצות סוכה. והרמ"א מייירי בצער כזה שמחמתו יוצאים מן הסוכה, ולכן כתב רבינו שמחה וכן הרמ"א 'ואינו יוצא משם', ולא כתבו שתמא שכל הפטור וכו' אם נכנס לסוכה. וברמב"ם מהדורת פרנקל, אף שלא השתמשו בספר זמנים בהגהות מיימוניות מהדורת קושטא רס"ט [רק מספר נשים ואילך], שינו והדפיסו הגהה זו בהל' ב, והוסיפו בסוגריים תיבת המצטער - כנראה עפ"י כתבי יד של הגהות מיימוניות בהם הנוסח הוא המצטער. ויש להאריך בזה ואכ"מ [ועי' קוב"ש להגר"א וסרמן הי"ד ב"ב אות נד]. וכן מש"כ בא"ת שם בעמ' קיח 'ויש מן האחרונים שחולקים וסוברים שהמצטער בישיבת הסוכה - וכן חולה שאין בו סכנה ומשמשי - ורוצה להחמיר על עצמו ולשבת בה, אינו נקרא הדיוט ורשאי הוא להחמיר, ובהע' שם 'קרבן חגיגה סי' פז' - המעיין שם יראה ששם כתוב להיפך. ואצטט מדבריו וז"ל: 'ואומרם שם משלו משל למה"ד לעבד שבא למזוג כוס לרבו ושפך לו קיתון על פניו. וק"ק מאי נ"מ לענין דינא במשל הזה. האמת דנפ"מ למהדר בתויבתא ולהיכנע, אבל אין זה דרך רבינו הקדוש ז"ל במשניותיו אלא ללמדנו דינים, אבל מילי דחסידותא באבות תני להו. ולע"ד דטובא אשמועינן, דאם רצה אדם להחמיר על עצמו ולישב בה אפילו שירדו גשמים שיעור שיכול לצאת לאו חסידותא הוא ואדרבה חיישינן ליהרא. ואינו כדינא דריש פרקין באוכל פחות מכביצה שאם רצה להחמיר ע"ע ולאוכלו בסוכה אמרו בגמ' דלא מחזי יוהרא, אבל כאן אשמועינן דליוהרא חיישינן וכו'. והוסיף שם עוד ביאור: 'א"נ עדיין לא בירך ברכה דלישב בסוכה, אלא הכניס מאכליו ומשתי אבל עדיין לא בירך לישב בסוכה, וירדו גשמים שיעור שתסרח המקפה. או אם עדיין לא נכנס כלל, שהדין הוא שאפילו בגשמים מועטים משיעור זה הוא פטור מלישב בסוכה וכמו שדקדק הר"ן ז"ל, ולשון הטור כך מוכח אם אחד רצה ליכנס בזמן פטורו מחמת הגשמים שהם שלוחים מאתו ית' לא יברך, ואם ברך הר"ז ברכה לבטלה, ואזהרתיה מלא תשא את שם ה' אלוקיד לשוא שהוא חמור יותר מברכה שאינה צריכה, לפי שאיך יברך אשר קב"ו לישב בסוכה, ואינו, שה' אינו מצוה עתה בעת הזאת שתשב בסוכה, ואדרבא הורה וגילה דעתו ורצונו שלא יברך ושפטרו מן המצוה הזו לרוע מעשיו, ע"ד ושכר עבירה עבירה, עד ישוב אל ה' ורפא לו'. עכ"ל [ומש"כ להלן שם אינו אלא בדרך דרוש ואינו ענין להלכה]. הרי להדיא דס"ל כהרמ"א וכהאחרונים דהוי ברכה לבטלה. אגב, הקרבן חגיגה לא הזכיר כלל את הירושלמי; וכן בכרך כח עמ' תנג ציון 151 מובא בשם הקרבן חגיגה בפירוש השני שמשמע שאינו נקרא הדיוט - ואינו מובן, הרי כתב יותר מזה, שברכתו הוי ברכה לבטלה, ובכלל לא נחית לירושלמי ולא הזכירו כלל! וה' יצילנו משגיאות.

מבטלים שם סוכה; אולם זו סברא מחודשת של הגר"א, ולא מצאנוה בראשונים ובפוסקים הקדמונים. אך לפי המבואר לעיל אין צריך להגיע לסברא זו של הגר"א בגדר ירידת גשמים, אלא שגם למ"ד מצטער פטור בלילה הראשון היינו דווקא במצטער בעת ישיבתו בסוכה כשירידים גשמים, ולא במצטער לילך לסוכה שבזה חייב אף בלילה הראשון.⁷

דעת רבנו שמחה בענין 'כל הפטור מן הדבר ועושהו נקרא הדיוט'

כיון שמקורה של הלכה זו שהיושב בסוכה בשעת גשמים הוא בדברי רבינו שמחה, נראה לנכון לבאר שיטתו בהאי כללא דירושלמי שכל הפטור מן הדבר ועושהו נקרא הדיוט.

בהגהות מיימוניות הל' סוכה פ"ו אות ב מביא בשם רבינו שמחה בזה"ל: כתב ר' שמחה, סבורני כל מצטער שפטור מן הסוכה ואינו יוצא אינו מקבל שכר אלא הדיוט הוא, כדאיתא בירושלמי שכל הפטור מן הדבר ועושהו נקרא הדיוט. ע"כ. והנה, הירושלמי לא עוסק כלל בענין סוכה אלא בענין מי שפטור מתפילת מנחה ומלקרות ק"ש, ועפ"י ירושלמי זה כתב ר' שמחה שה"ה מי שפטור ממצות סוכה ואינו יוצא ממנה נחשב הדיוט. והרמ"א או"ח סי' תרלט סע' ז הביא דין זה להלכה בענין מצטער בירידת גשמים בסוכה.⁸

7 עי' אסופת הגר"ח הלוי סוכה סי' ה והררי קדם סוכה בשמו.

8 הערת אגב: הח"ח בבה"ל סי' תרלט סע' ז ד"ה וכל הפטור מן הסוכה כתב כהאי לישנא: 'זה הכלל הוא דוקא במקום שיש בו צד איסור, כמו במצטער דהוי חילול יו"ט, ואפילו בחוה"מ חייב לכבדו. אבל אם אינו מצטער רשאי להחמיר, כמו ר"ג שהחמיר על עצמו בדלי של מים ואמר העלום לסוכה [פתחי תשובה (להר"י איסרלין) בשם עולת שמואל סי' צח]. אך כאמור בירושלמי ברכות ושבת בהם נזכר הכלל זה שכל הפטור וכו' לא עוסק כלל במצות ישיבת סוכה בעת ירידת גשמים [כפי שלענ"ד סברו רביס], אלא במי שהפסיק סעודתו לתפילת מנחה, שמחמת הדין אין צריך להפסיק כדתנן בשבת ט, ב, ולכן כשהפסיק סעודתו נחשב הדיוט אף שאין בחומרתו זו שהפסיק שום צד קולא, וקראוהו הדיוט אף שקיים מצות תפילת מנחה ואין צריך להתפלל שנית. ואילו בהגהות מיימוניות הביא בשם רבינו שמחה עפ"י ירושלמי זה שהיושב בסוכה בעת ירידת גשמים הרי הוא הדיוט, ולא משום שמצטער ביו"ט אלא משום שלא קיים שום מצוה, ולכן הוסיף שבנידון זה אין לו שכר של ישיבה בסוכה, כי לא נחשב ישיבה כלל כשהוא מצטער - ולא משום שמפסיד עונג יו"ט. ועיינתי בעולת שמואל בס"י צח וכן בס"י קט שם הזכיר דינו של הרמ"א, אך לא הזכיר כלל את הירושלמי הנ"ל, וכנראה לא היה במחיצתו. [ומדברי רבינו שמחה יש להשיג גם על מש"כ הפת"ש הנ"ל בספרו תוספות ירושלים או"ח סי' רלב סע' ד בביאור הירושלמי. ועי' אפיקי מגינים או"ח סי' לב בארוכה. ואכ"מ]. וכן מוכח מדברי ר"ת בתוס' גיטין ו, ב שהמשרטט תפילין ה"ה הדיוט עפ"י הירושלמי, אף שאין בזה צד קולא. ועי' חק יעקב סי' תעב סו"ס קיא שעמד על כך. מלבד זאת מצאתי בשו"ת זרע אמת או"ח סי' צג שהמצטער בסוכה אינו עובר שום איסור כשיושב בסוכה, וכן הגר"א קלצקין בספרי אמרי שפר סי' סא האריך לבאר שאינו מבטל שמחת יו"ט בכך. ועי' דליות דוד שבת סי' ד הע' ז.

אך באו"ז (הל' תפילין סי' תקמג) משמע שדעת רבנו שמחה שכלל זה שאינו מקבל שכר על מצוה שעושה כשהוא פטור ממנה שייך דוקא בדבר שיש בו יוהרא, כגון חתן שקורא ק"ש, שחז"ל פטרו אותו משום שטרוד במצוה ואינו יכול לכווין והוא מראה לכל שהוא יכול לכווין, במקרה זה נראה כיוהרא ולכן נקרא הדיוט. אבל לגבי שרטוט של תפילין כתב ר' שמחה שם לחלוק על ר"ת שהמשרטטן ה"ה הדיוט, והוא סובר שאינו הדיוט כיון שאין בזה יוהרא. וא"כ צ"ל לשיטתו שגם המצטער בסוכה נחשב הדיוט משום שנראה כיוהרא. אך לכאורה אם ישב בסוכה ואח"כ ירדו גשמים ואינו יוצא ונשאר בסוכתו אין זה יוהרא, כי יוהרא שייך בקום עשה כשנכנס לסוכה בזמן הגשמים ולא כאשר יושב ואינו יוצא ממנה.

אולם נראה שאף אם נאמר ששיבה בסוכה בזמן הפטור אינה נחשבת יוהרא, מ"מ נקרא הדיוט לדעת רבנו שמחה. משום שהטעם של יוהרא נאמר במקום שאף שפטור אם בכל זאת עשה את המצוה קיים את המצוה, כמו חתן שהתאמץ לכווין ועלה בידו לקרות ק"ש כדיון, על זה נאמר שאף שקיים את המצוה מ"מ נקרא הדיוט כיון שהיה פטור, שהרי חז"ל פטרוהו. אבל במצטער בסוכה, כיון ששיבה זו אינה כעין תדורו ולא קיים שום מצוה בישיבתו בה בעת שמצטער, לכן נחשב הדיוט גם כאשר אין מצב של יוהרא. וזה מש"כ רבינו שמחה שכאשר נשאר בסוכה בעת שירדים גשמים אין לו שכר מצוה, לכן הוא הדיוט גם אם אין בזה יוהרא. ויש נפ"מ לדינא בין שני הביאורים הנ"ל אם מצטער בסוכה נקרא הדיוט משום מיחזי כיוהרא, או משום שלא קיים שום מצוה.

בספר משמרת שלום [למהר"ש קיידנובר] סי' מג מעיר איך אפשר ללמוד מן הירושלמי לענין מצות ישיבה בסוכה, הרי הירושלמי עוסק בענין תפילת מנחה כאשר יש שהות להתפלל אחר שיסיים סעודתו, א"כ אין שום תועלת במה שמפסיק סעודתו כדי להתפלל, אבל באכילה ושינה במקום שמותר לו לאכול ולישון מחוץ לסוכה מנלן שנקרא הדיוט.

ונראה פשוט דרבינו שמחה הוציא זה מהירושלמי בק"ו: מה אם לענין תפילת מנחה, שאף שיצא ידי חובת תפילה כשהפסיק כיון שלא היה לו שום תועלת מהפסקת הסעודה נקרא הדיוט, ק"ו במקום שעשה מעשה שעפ"י הדין אינו מקיים שום מצוה ואין לו שכר עליה כי אין זה כעין תדורו ודאי שנקרא הדיוט, שהרי לא קיים שום מצוה ואין שום תועלת בישיבתו בסוכה.

עוד העיר שם על הרמ"א, מדוע לא הביא את דברי המרדכי רפ"ק דברכות שמי שהורגל בפרישות אין זה מיחזי כיוהרא ולא נקרא הדיוט.

אולם לפי האמור לעיל הדבר פשוט, שרק בק"ש שנקרא הדיוט משום דמיחזי כיוהרא - שייך לומר שמי שנוהג בפרישות לא הוי יוהרא ולא נקרא הדיוט, אבל יושב בסוכה כשהוא מצטער לא נקרא הדיוט משום דמיחזי כיוהרא אלא משום שלא קיים שום מצוה בישיבתו באופן זה, לכן גם מי שנוהג בפרישות נקרא הדיוט במקרה זה שהרי לא קיים שום מצוה באופן זה.

אלא שבמשמרת שלום כתב לחדש שדברי הרמ"א אמורים ביושב בסוכה בזמן

שמצטער, אבל מי שרוצה לעשות טצדקי שלא יהיה מצטער כל כך גם לדעת הרמ"א תבוא עליו ברכה. וכן מי שלא אוכל ולא ישן חוץ לסוכה בזמן הגשמים, אף שפטור מן הסוכה ומצער את עצמו ומצפה שיפסיקו הגשמים כדי שיוכל לאכול ולישון בסוכה, אינו נקרא הדיוט אף להרמ"א.

אך יש לחלק בין שני המקרים: בעושה טצדקי הרי זה בקום עשה ושייך בזה מיחזי כיוהרא ולכן נקרא הדיוט, אבל מי שלא אוכל ולא ישן חוץ לסוכה הרי זה בשב ואל תעשה, ולא מיחזי כיוהרא ולא נקרא הדיוט. אולם אפשר לומר שכיון שא"צ מן הדין לצער עצמו בכך, והוא מצער עצמו ואינו אוכל ואינו ישן חוץ לסוכה, ה"ה הדיוט. עפ"י הנ"ל יש לבאר את דברי רבנו ירוחם: כבר הובאו לעיל דברי הט"ז או"ח סי' תרלט ס"ק יט שההולך לאכול בסוכה בזמן שירודין בה גשמים ומברך לישב בסוכה הרי זו ברכה לבטלה (וכן פשוט לפוסקים האחרונים, עי' פמ"ג וברכ"י שם ובחיי"א כלל קמז סע' יא). אולם באליהו רבא שם ס"ק כו העיר על הט"ז מדברי רבינו ירוחם (נתיב כב חלק ב, דף קפה) שהביא בשם י"א שיכול לברך, וכמחלוקת הפוסקים לענין סומא. והנה, רבינו ירוחם שם כתב כן אחרי שהביא את דינו של ר' זירא שאכל בסוכה כשהיה חתן אף שחתן פטור מן הסוכה כדי לקיים שניהם, ומיד אחרי כן הביא רי"ו שהפטור מן הסוכה אם אכל שם י"א שמברך על הסוכה אע"פ שהוא פטור, ומחלוקת הפוסקים בזה בדין סומא (בנתיב ג חלק א).

הרי שרי"ז כתב זאת בחתן והדומה לו, שאף שפטור מלאכול בסוכה מ"מ אם אכל ודאי קיים מצוה ולכן שפיר מברך, וזה תלוי במחלוקת אם סומא מברך. אבל בירדו גשמים י"ל שאף לרי"ז אינו יכול לברך, כיון שהאוכל בסוכה בשעת ירידת גשמים לא קיים באופן זה מצות סוכה, ולכן י"ל דמודה להט"ז דהוי ברכה לבטלה. ואכן בחיי אדם (נשמ"א כלל קמז ס"ק ב) העיר כעין זה על הא"ר, שרי"ז כתב כן בנשים ובסומא שאינם מצווים כלל ורוצים לחייב את עצמם, מה שאין כן בירדו גשמים ובחולה שנדחו משמים י"ל שאסור להם לברך לפי מש"כ הרמ"א שכל הפטור מן הדבר ועושהו נקרא הדיוט ואינו מקבל שכר. והוכיח כן מסומא שמברך אף שהוא פטור, ועל כורחך שסומא שונה ואינו נחשב הדיוט. אך לא כתב טעם החילוק [עצם הערתו מסומא עמדו על כך הראשונים ר' רמב"ן וריטב"א קדושין לא, א ובשלטי גיבורים ריש הל' ציצית נשאר בקושיא על ר"ת דנשים יכולות לברך כשפטורות מהירושלמי דכל הפטור וכו' ע"ש. וגם הוא אישתמיטתיה הראשונים הנ"ל]. אולם החיי"א שם נשאר בצ"ע מאונן, דמבואר בירושלמי רפ"ג דברכות דאונן אינו רשאי להחמיר מפני כבודו של מת, משמע דבלא"ה רשאי וקורא ומתפלל, ואיך יברך כיון שהוא פטור. והניח בצ"ע.

אולם להנ"ל יש לחלק בקל, דבירידת גשמים בסוכה לא קיים שום מצוה כשאכל בה, דל"ה כעין תדורו, לכן כתב הט"ז דהוי ברכה לבטלה. אבל אונן, אף שהוא פטור מ"מ כשהתפלל וקרא ק"ש עביד מצוה, ושפיר יכול לברך ולא הוי לבטלה.